

UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI” CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE

- Rezumat -

BISERICĂ ȘI SOCIETATE. PROTOPOPIATELE ORTODOXE
BĂNĂȚENE DE LA GRANIȚA CU TRANSILVANIA:
CARANSEBEȘ, LUGOJ, FĂGET, 1865-1910

COORDONATOR ȘTIINȚIFIC: CONF. UNIV. DR. **ION CÂRJA**

DOCTORAND: **ANA FLORINA URSULESCU**

CLUJ-NAPOCA

2018

Cuprins

Introducere

Capitolul 1. Preliminarii la constituirea protopopiatelor bănăţene

- 1.1. Aspecte din trecutul ortodoxiei bănăţene
- 1.2. Constituirea, organizarea și evoluția protopopiatelor în perioada 1717-1865

Capitolul 2. Protopopiatele în perioada 1865-1910. Prezentare generală

- 2.1. Organizarea protopopiatelor: cadru legislativ, repere instituționale
- 2.2. Protopopiatul Caransebeș
- 2.3. Protopopiatul Lugoj
- 2.4. Protopopiatul Făget

Capitolul 3. Instituțiile de cult și preoții

- 3.1. Parohii și filii. Bisericile
- 3.2. Averile bisericesti
- 3.3. Preoțimea tractuală
 - 3.3.1. Pregătirea preoților și investirea în funcții
 - 3.3.2. Preoți și parohii. Clasificare
 - 3.3.3. Venituri preoțești. Dări către stat și contribuții către preoți
 - 3.3.3.1. Venituri sesionale
 - 3.3.3.2. Birul preoțesc
 - 3.3.3.3. Taxele stolare
 - 3.3.3.4. Dările preoțești
 - 3.3.3.5. Preocupări pentru creșterea veniturilor preoților în protopopiatul Caransebeș
 - 3.3.3.6. Contribuții la fondul de pensii
 - 3.3.3.7. Venituri și contribuții preoțești în protopopiatele Lugoj și Făget

Capitolul 4. Domeniul epitropesc

- 4.1. Preliminarii și „socoteli” bisericesti

- 4.2. Capitaluri bisericesti
- 4.3. Fonduri parohiale si protopopesti
- 4.4. Taxe si contributii catre eparhie si protopopiate
 - 4.4.1. Taxe si contributii eparhiale
 - 4.4.1.1. Conventia episcopoeasca
 - 4.4.1.2. Sidoxia episcopoeasca
 - 4.4.1.3. Spesele deputatilor sinodali si congresuali
 - 4.4.1.4. Taxe pentru fondul general diecezan, clerical si preparandial
 - 4.4.1.5. Tasurile
 - 4.4.2. Taxe si contributii in folosul protopopiatelor
 - 4.4.2.1. Birul protopopesc
 - 4.4.2.2. Taxa „tedula” de cununie
 - 4.4.2.3. Alte taxe
 - 4.4.2.4. Taxa pentru scaunele protopopesti
- 4.5. Fundatiile bisericesti

Capitolul 5. Biserica si societate in spatiul banatean: relatii interconfesionale, disciplina eclesiastica, religia in cotidian

- 5.1. Trecerile la confesiunea greco-catolica
 - 5.1.1. De la primele comunitati greco-catolice la organizarea episcopiei
 - 5.1.2. Greco-catolicismul in protopopiatul Lugoj
 - 5.1.3. Greco-catolicismul in protopopiatul Caransebes
 - 5.1.4. Greco-catolicismul in protopopiatul Faget
- 5.2. Preotii si exigentele misiunii
 - 5.2.1. Aparatori si promotori ai valorilor nationale
 - 5.2.2. Abateri de la respectarea juramantului clerical

5.3. Concubinajul

Capitolul 6. Invatamantul confesional

- 6.1. Cadrul institutional-juridic
- 6.2. Regulamente bisericesti privind invatamantul confesional
- 6.3. Institutiile de invatamant confesional
 - 6.3.1. Scolile confesionale din protopopiatul Caransebes
 - 6.3.2. Scolile confesionale din protopopiatul Lugoj
 - 6.3.3. Scolile confesionale din protopopiatul Faget
- 6.4. Invatatorii

- 6.4.1. Calificarea și investirea în funcție
- 6.4.2. Salarizarea și pensionarea personalului didactic
- 6.4.3. Forme de perfecționare a învățătorilor
- 6.4.4. Evaluarea rezultatelor
- 6.5. Învățământul confesional în mentalul colectiv
- 6.6. Imaginea învățătorului confesional în lumea satului

Concluzii

Glosar

Bibliografie

Anexe

Rezumat

Cuvinte cheie: biserică, Banat, protopopiat, episcopie, școală confesională, taxe, fundații

Cercetarea a avut în vedere crearea unei imagini complexe despre problemele care au vizat sfera de competență a celor trei protopopiate. Pentru o corectă fundamentare a demersului științific s-a impus ca în capitolul I, intitulat „Preliminarii la constituirea protopopiaterelor bănățene”, să se facă precizări succinte în legătură cu primele structuri bisericesti creștine din Banat, începând cu perioada exercitării influenței romano-bizantine la nord de Dunăre, continuând, apoi, cu cea a stăpânirii maghiare (sec. XI-1552) și, în final, cu perioadele de existență a Banatului de Lugoj și Caransebeș (1557-1656), unde s-au coagulat structurile protopopești Caransebeș și Lugoj, și de stăpânire turcească asupra Banatului de nord-est (1552-1716), unde era în curs de individualizare protopopiatul Făget. Totodată, în acest capitol, s-au făcut remarci și cu referire la perioada 1717-1865, când s-a exercitat autoritatea ierarhilor sârbi asupra Bisericii Ortodoxe române, iar în finalul acesteia s-au definitivat cadrele teritoriale ale celor trei protopopiate.

Capitolul al II-lea, cu titlul „Protopopiatele în perioada 1865-1910. Prezentare generală”, încorporează informații despre instituțiile protopopești și atribuțiile acestora, așa cum au fost stabilite prin *Statutul Organic al Bisericii Ortodoxe Române din Ungaria și Transilvania*. Apoi, se face o analiză a cadrelor teritoriale ale celor trei protopopiate, care au suferit mici modificări prin acțiunea „rearondării” parohiilor din perioada 1890-1891, făcându-se, totodată, și precizări în legătură cu împărțirea teritoriilor acestora în cercuri electorale pentru desemnarea deputaților în sinoadele protopopești, în cele eparhiale și pentru participarea la Congresele naționale bisericesti. Un spațiu distinct în cadrul capitolului a fost alocat prezentării activității protopopilor din cele trei structuri bisericesti; respectiv, Nicolae Andreevici (1865-1886) și Andrei Ghidiu (1888-1937), în protopopiatul Caransebeș, George Peștean (1868-1886) și George Popovici (1888-1927), în protopopiatul Lugoj și Atanasie Ioanovici (1861-1886) și Sebastian Olariu (1888-1939), în protopopiatul Făget.

Capitolul al III-lea, intitulat „Instituțiile de cult și preoții”, abordează, în spiritul *Statutului Organic*, problema parohiilor centrale, a celor secundare și a Bisericilor, ca instituții de cult locale. Acestea au reprezentat cadrul administrativ și jurisdicțional-bisericesc prin intermediul căruia a fost organizată activitatea din parohii, în cazul comunităților bisericesti mai mari unde existau două sau trei parohii care foloseau o singură biserică. În baza documentelor, a fost prezentată și situația edificiilor bisericesti din cele trei protopopiate, realizându-se o clasificare a acestora în trei categorii: biserici din lemn construite înainte de

anul 1865, care au continuat să fie funcționale și după anul 1910, biserici din piatră și din piatră și cărămidă, construite în perioada 1865-1910 și biserici din lemn monumente istorice, construite la sfârșitul secolului al XVIII-lea, parte din ele fiind funcționale și în zilele noastre.

De asemenea, s-a abordat problema averilor bisericesti, clasificate în mobile („mișcătoare” în documente) și imobile („nemișcătoare” în documente), de a căror dimensiune a depins, în ultimă instanță, buna funcționalitate a sistemului bisericesc de la nivel local.

În acest capitol s-au formulat ample considerații și în legătură cu preoții din protopopiate, în contextul legăturii lor cu parohiile, acestea din urmă clasificate în funcție de veniturile anuale, exprimate în monede, pe care le puteau oferi preoților sau de numărul enoriașilor. După prezentarea părților constitutive ale veniturilor preoțești, a dărilor preoților către fisc, a preocupărilor și măsurilor adoptate pentru creșterea veniturilor preoțești și a contribuțiilor preoțimii la fondul de pensii, s-au făcut ample remarci despre modul în care veniturile și contribuțiile preoțimii au fost reliefate în documentele din arhivele protopopești.

Cel de-al IV-lea capitol, referitor la „Sistemul de taxe și contribuții bisericesti”, foarte sumar pus în lumină în literatura istorică, are menirea de a-i familiariza pe cei pasionați de domeniul istorie cu probleme de ordin administrativ-financiar ale sistemului bisericesc. În condițiile în care Biserica Ortodoxă a depus eforturi stăruitoare pentru a-și păstra statutul de autonomie și a reacționat cu promptitudine față de orice ingerințe în afacerile ei din partea stăpânirii, se înțelege că statul maghiar s-a considerat derobat de sarcina sprijinirii acesteia în plan financiar, iar atunci când s-a arătat dispus să acorde ajutoare pentru sprijinirea parohiilor sărace și pentru îmbunătățirea salarizării preoților și a învățătorilor, la sfârșitul secolului al XIX-lea și în primul deceniu al secolului al XX-lea, a impus condiții care au fost cu mare greutate acceptate de către conducerea episcopiei.

Din această cauză, biserica a fost nevoită să se păstreze ca sistem autonom prin perceperea taxelor și contribuțiilor de la enoriașii din parohii. Pentru ca banii bisericii să nu se risipească pe cheltuieli inutile sau să fie fraudăți, s-a impus o disciplină financiară care trebuia respectată cu rigurozitate.

Documentele din arhive ilustrează faptul că fiecare parohie avea obligația să elaboreze la sfârșit de an un „preliminariu bisericesc” (proiect de buget al parohiei n.a.) care trebuia aprobat de consistoriul diecezan, iar în urma avizului favorabil din partea acestuia devenea buget de cult local. La sfârșitul fiecărui an, epitropiile și comitetele locale întocmeau situații financiare, în care prezentau veniturile realizate și cheltuielile efectuate. Acestea sunt consemnate în documentele parohiale cu termenii de „socoteli bisericesti”. Excedentele bănești rezultate în urma efectuării socotelilor anuale, care s-au păstrat sub formă de bani lichizi în

casieria bisericii („lada bisericii” în documente), împreună cu banii împrumutați enoriașilor, care aduceau o dobândă anuală de 6% din valoarea sumei împrumutate, constituiau „capitalurile bisericești”. Pentru cheltuirea unor sume din aceste capitaluri, comitetele parohiale aveau nevoie de acordul consistoriului diecezan. Alături de capitalurile bisericești s-au constituit fonduri parohiale și protopopești, care aveau destinații speciale, în domeniile bisericesc și școlar, și acestea, putând fi cheltuite cu avizul conducerii eparhiei. În cadrul capitolului au fost prezentate documente de arhivă care prezintă secvențial situații despre „preliminariile” bisericești, „socotelile” bisericești, „capitalurile” bisericești și despre fondurile parohiale și protopopești din cele trei protopopiate.

De asemenea, pe baza unui mare număr de documente, am putut explica problemele privind taxele și contribuțiile enoriașilor din parohii. Din noianul de situații întocmite în parohii și la nivelul oficiilor protopopești, am avut posibilitatea de a remarca faptul că taxele bisericești, care erau obligatorii pentru parohii și preoți, după destinația lor, pot fi clasificate în: taxe eparhiale și taxe protopopești. Firește, nu am luat în considerare taxa de cult și cea școlară („cultul școlar” în documente), percepute de la fiecare gospodărie de ortodocși, sub forma unui procent din valoarea dărilor către stat, care prezentau sume variabile, în funcție de starea materială a fiecărei gospodării și alimentau bugetele de cult locale, din care se achitau de către parohii și preoți sume fixe către eparhie și protopopiate.

Contribuțiile în folosul bisericilor erau benevole, fiind reprezentate de tasurile bisericești, trimise la eparhie, și din alte contribuții benevole ale enoriașilor, despre care nu se fac mențiuni în documente.

Ținând cont de faptul că resursele financiare ale Bisericii au fost modeste și rareori au putut acoperi nevoile de cult și cele școlare, am considerat necesară și abordarea problemei fundațiilor bisericești, create din fonduri depuse la „instituții de credit” (bănci n.a.) sau din alte „realități” (terenuri n.a.), oferite de către oameni atașați Bisericii. Din dobânzile anuale obținute în urma banilor depuși și a veniturilor obținute ca urmare a folosirii terenurilor, cote parte au fost capitalizate, în vederea sporirii capitalurilor fundațiilor, altele fiind folosite în scopul de a ajuta tinerii fără posibilități materiale să își continue studiile, vădulele sărace, învățătorii meritoși și pe cei săraci, cerșetorii ș.a. Deoarece prin testamentele întocmite de donatori s-a stabilit ca gestionarea fondurilor să fie făcută prin intermediul epitropiilor parohiale, fundațiile, pe lângă numele atribuite de „testatorii” lor, au fost încadrate în categoria celor bisericești.

Capitolul al V-lea, intitulat „Biserică și societate în spațiul bănățean: relații interconfesionale, disciplină ecleziastică, religia în cotidian” vizează probleme diverse, care s-au aflat în permanență pe agenda de lucru a celor trei protopopiate. Dintre acestea, am acordat

o atenție specială prozelitismului greco-catolic, care a avut ca scop trecerea unor familii ortodoxe la confesiunea greco-catolică. Această acțiune, desfășurată neconștient pe parcursul întregii perioade cercetate și încurajată tacit de către autoritățile politice, a înregistrat succese semnificative în protopopiatul Lugoj. În schimb, în protopopiatele Caransebeș și Făget acțiunea promotorilor greco-catolicismului nu a avut rezultatul scontat de aceștia.

Ne-am concentrat atenția și asupra preoțimii din cele trei protopopiate. Aceasta a fost promotoarea și apărătoarea valorilor creștine și a tradițiilor naționale, dar este și făptuitoarea unor acte reprobabile, de încălcare a jurământului preoțesc.

În capitolul menționat ne-am concentrat atenția și asupra concubinajelor, despre care în documentele din arhive se păstrează informații consistente, cu privire la cauzele care au generat acest fenomen îngrijorător pentru conducerea bisericii și la amploarea sa în cele trei protopopiate.

Capitolul al VI-lea, despre „Învățământul confesional din protopopiate”, analizează succint cadrul juridic-instituțional școlar, care a fost statuat prin legile școlare votate în parlamentul maghiar. Conducerile Bisericii de la nivelul provinciei mitropolitane și de la cel al eparhiilor au adoptat regulamente de aplicare a legislației din învățământ, care au fost completate cu instrucțiuni, întocmite, în cazul nostru, de consistoriul diecezan din Caransebeș, aprobate în sinoadele anuale eparhiale și difuzate în teritoriu, prin intermediul unor circulare sau adrese.

După prezentarea acestor aspecte conceptuale privind învățământul, s-au analizat școlile din cele trei protopopiate, punându-se în evidență aspectele specifice pe care acestea le-au prezentat în cazul fiecărui protopopiat. De pildă, s-a insistat asupra problemelor ce vizau școlile din fosta Graniță militară bănățeană, transformate în școli comunale în anul 1876, comparându-le cu cele din zona numită „provincială” a protopopiatului Caransebeș și s-au pus în lumină eforturile depuse de conducerea oficiilor protopopești Lugoj și Făget pentru păstrarea statutului confesional al școlilor ortodoxe.

Discutând despre școlile din cele trei protopopiate, s-a simțit nevoia analizei situației învățătorilor confesionali, făcându-se clarificări în ceea ce privește calificarea acestora și investirea în funcție, salarizarea și pensionarea lor, formele de perfecționare și evaluarea activității în munca la clasă, îndeosebi cu ocazia susținerii examenelor de la sfârșitul anilor școlari. În sprijinul aprecierilor formulate în legătură cu problemele menționate mai sus, au fost utilizate un număr important de documente din arhivele protopopești și din cea a episcopiei de Caransebeș.

Deoarece învățământul confesional a reprezentat un segment foarte important al sistemului bisericesc ortodox, s-a impus formularea unor considerații, fundamentate pe surse documentare, privind modul în care acesta – și învățătorii care l-au deservit – s-au întipărit în imaginarul colectiv românesc.

În partea finală a cercetării s-au formulat concluzii, urmate de prezentarea unui glosar, a bibliografiei și a unor anexe lămuritoare.